

در سنامی تاریخ علم

www.ketab.ir

سید مستوفی

سرشناسه: مستوفی، سعید، ۱۳۷۲
عنوان و پدیدآور: درسنامه تاریخ علم، سعید مستوفی.
مشخصات نشر: تهران: نشر خسرو خوبان، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری: ۵۶۰ ص.
شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۹۹۹۲۲-۰-۳
وضعیت فهرست‌نویسی: فیا.
موضوع: علوم، تاریخ.
رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۷ د ۴ ۵ م / Q ۱۲۵
رده‌بندی دیویی: ۵۰۹
شماره کتابخانه ملی: ۵۴۳۱۵۵۶

شابک ۹۷۸-۶۲۲-۹۹۹۲۲-۰-۳ ۹۷۸-۶۲۲-۹۹۹۲۲-۰-۳ ۷۸-۶۲۲-۹۹۹۲۲-۰-۳

درسنامه‌ی تاریخ علم

مؤلف: سعید مستوفی

ناشر: نشر خسرو خوبان

نوبت چاپ: اول / ۱۳۹۷

تیراژ: ۱۰۰۰ نسخه

چاپ: کهن

تلفن و فاکس: ۷۷۶۲۱۹۵۴

پست الکترونیک: khosrokhuban @gmail.com

فهرست مطالب

جلد اول

درس ۱: آغاز ۲۵

موضوعات قلمانی ۲۵

دورنمای بحث ۲۷

درس ۲: بابلیان، مصریان و یونانیان ۳۰

دانش مصری ۳۱

یونانیان ۳۲

درس ۳: پیش سقراطیان ۳۵

پیش سقراطیان ۳۵

میلتوسیان ۳۶

اصالت حرکت و اصالت ثبات ۳۶

کثرت بنیادین ۳۷

درس ۴: افلاطون و فیثاغورسیان ۴۰

افلاطون ۴۰

افلاطون و فیثاغورسیان ۴۱

درس ۵: کیهان افلاطون	۴۴
تیمایوس	۴۴
تیمایوس و بشر	۴۶
تأثیرات افلاطون بر اندیشه‌ی علمی	۴۷
درس ۶: نگاه ارسطو به جهان طبیعی	۴۹
معلم اول	۴۹
ماه و صورت - قوه و فعل	۵۰
تأثیر طبیعی - غیرطبیعی	۵۲
درس ۷: کیهان‌شناسی و فیزیک ارسطویی	۵۴
نظام ارسطویی	۵۴
حرکت	۵۵
حرکت، زیر ماه	۵۵
درس ۸: میراث ارسطو و فلسفه‌ی طبیعی یونانی مابعد	۵۸
مدرسه‌ی ارسطو	۵۸
یونانی مابعد	۵۹
درس ۹: نجوم یونانی از انودکسوس تا بطلمیوس	۶۲
حرکت یومیّه	۶۳
حرکات سالیانه	۶۳
حرکت مخصوص سیارات	۶۳
درس ۱۰: نقش رومیان	۶۷
درس ۱۱: ویراست رومی از دانش و تعلیم یونانی	۷۰
تقویم نو	۷۰
رمی‌سازی دانش	۷۱
تاریخ طبیعی پلینی	۷۲

درس ۱۲: پایان جهان کلاسیک	۷۵
استقلال فرهنگی غرب لاتینی	۷۵
انحطاط علم و تکنولوژی رم	۷۶
فرقه‌ها و آثار باستانیان	۷۷
درس ۱۳: مسیحیت متقدم و علم	۷۹
بنیادهای توحیدی ممکن برای علم طبیعی	۷۹
مسیحیت و باستانیان	۸۰
وامل وابستگی کلیسا به تعلیمات کهن	۸۲
درس ۱۴: خیزش اسلام و علم اسلامی	۸۴
انفجار اعراب	۸۴
آغاز پی‌گیری علم یونانی در میان اعراب	۸۵
عوامل گرایش اعراب به علم بیگانه	۸۶
درس ۱۵: نجوم، ریاضیات و بهانه جهان اسلام	۸۸
اهمیت نجوم میان اعراب	۸۸
جوانه‌ی ریاضیات بر درخت نجوم	۸۹
ریاضیات تنومند	۹۰
نور	۹۰
درس ۱۶: کیمیا، طب و فرهنگ اسلامی متأخر	۹۲
کیمیا و شیمی	۹۲
نزاع فلسفه و کلام	۹۴
انحطاط تمدن مسلمانان	۹۵
درس ۱۷: رستخیز غرب لاتینی	۹۷
جایگاه دانش عربی - اسلامی	۹۷
رנסانس کازلنزی	۹۸
رנסانس پایا	۹۸

۹۹	فلسفه‌ی طبیعی در آن دوران
۱۰۱	ترجمه‌ی مستقیم
۱۰۳	درس ۱۸: فلسفه‌ی طبیعی در مدارس و دانش‌گاه‌ها
۱۰۳	«کجا»ها
۱۰۴	رנסانس کارولنزی و مدرسه
۱۰۵	دومعه‌ی قدیس ویکتور
۱۰۶	جمع‌آوری
۱۰۶	په‌ور دانشگاه
۱۰۹	درس ۱۹: ارسطو، حکمت، سی قرون وسطی
۱۰۹	حکمت مدرسی، جدل
۱۱۱	ارسطو در غرب
۱۱۴	درس ۲۰: دانش خلقت
۱۱۴	شش‌روزانه‌ها
۱۱۶	افلاطون‌باوری و شش‌روزانه‌ها
۱۱۹	درس ۲۱: علم در فترت قرون وسطی
۱۱۹	فقراء
۱۲۰	آلبرت کبیر
۱۲۱	بیکن، منتقد پاپ، مادر تجربه
۱۲۴	درس ۲۲: کیمیا و تنجیم لاتین در قرون وسطی
۱۲۴	کیمیا
۱۲۶	تنجیم
۱۳۰	درس ۲۳: طبیعیات و علوم زمین در سده‌های میانه
۱۳۰	استخوان‌بندی نجوم سده‌های میانه
۱۳۲	طبیعیات قرن چهاردهم

درس ۲۴: سده‌های میانه و نوزایی	۱۳۵
رנסانس و سده‌های میانه	۱۳۵
مؤلفه‌های رنسانس	۱۳۶
۱. اومانیزم:	۱۳۶
۲. گوتنبرگ و چاپ	۱۳۸
۳. اکتشافات	۱۳۸
۴. پروتستانتیسم	۱۳۹
درس ۲۵: جادوی طبیعی رنسانس	۱۴۱
جادوی مقانی	۱۴۲
عالی‌ترین دانش طبیعی	۱۴۳
بت‌شکنی	۱۴۳
فرشتگان معاد	۱۴۵
درس ۲۶: کوپرنیک و اصلاح تقویم	۱۴۷
آغاز انقلاب علمی	۱۴۷
واکنش‌ها به کوپرنیک	۱۵۰
اصلاحات تقویمی	۱۵۰
درس ۲۷: تکنولوژی نوزایی	۱۵۲
مردان همه‌فن‌حریف	۱۵۲
پروژه‌ی بزرگ	۱۵۵
درس ۲۸: تیکو، کپلر و گالیله	۱۵۶
دقت‌های جدید	۱۵۶
طغیان اطفال	۱۵۷
تلسکوپ	۱۵۹
درس ۲۹: فیزیک نوین	۱۶۲
مصائب اندیشه‌های کهن	۱۶۲
گالیله و دانش نوین حرکت	۱۶۳

۱۶۴ ..... کلیسا و دینامیک

۱۶۶ ..... انقلاب مغناطیسی

درس ۳۰: اکتشافات و تاریخ طبیعی ۱۶۸

..... ناشناخته‌ها ۱۶۸

..... مرده‌ریگ گذشتگان ۱۶۹

..... تاریخ طبیعی ۱۷۰

درس ۳۱: فلسفه‌ی مکانیستی و احیای نظریه‌ی اتمی ۱۷۲

..... جوانه‌های اتمی ۱۷۳

..... اخراج حاد ۱۷۴

..... سرگذشت خا ۱۷۵

درس ۳۲: مکانیسم و اصالت حیات ۱۷۷

..... ماشین در مقابل جان‌دار ۱۷۷

..... هیبریدی‌ها ۱۷۹

درس ۳۳: شیمی در قرن هفدهم ۱۸۲

..... دورنمای قرن ۱۸۲

..... شیمی در مدرسه ۱۸۴

درس ۳۴: نیروهای اسحاق نیوتن ۱۸۶

..... که بود و چه کرد؟ ۱۸۶

..... نیوتن در ملأعام ۱۸۷

..... کوه یخ نیوتن ۱۸۹

درس ۳۵: ظهور جوامع علمی ۱۹۱

..... جوانه‌ی جوامع علمی ۱۹۱

..... جامعه‌ی سلطنتی لندن ۱۹۳

..... پاریس پیش‌تاز ۱۹۴

درس ۳۶: علم چگونه پیش رفت می‌کند؟ ۱۹۶

جلد دوم

درس ۱: کلیاتی درباره‌ی علم در سده‌های ۱۸ و ۱۹ ..... ۲۰۱

..... ۲۰۱ دوران روشن‌گری

..... ۲۰۲ نخستین پرسش

..... ۲۰۲ سازمان‌های علمی قرون جدید

..... ۲۰۳ دورنمای بحث

..... ۲۰۴ موضوعات اصلی مورد بررسی

درس ۲: تحکیم طبیعت دست‌آوردهای نیوتن ۲۰۶

..... ۲۰۷ سرآغاز یک انقلاب

..... ۲۰۸ واکنش‌ها نسبت به کمپ نیوتن

..... ۲۰۹ طبیعت به یاری نشان می‌دهد

درس ۳: نظریات زمین ۲۱۱

..... ۲۱۱ دئیسم

..... ۲۱۲ نظریات زمین

درس ۴: گلاویز با صخره ۲۱۵

..... ۲۱۵ آن چه گذشت

..... ۲۱۶ راهبرد نوین

..... ۲۱۶ آبراهام ورنر

درس ۵: کیمیا در فشار ۲۱۹

..... ۲۱۹ میراث سده‌های گذشته

..... ۲۲۱ شیمی در سده‌ی هیجدهم

درس ۶: لاووازیه و شیمی جدید فرانسوی ۲۲۴

..... ۲۲۴ سرآغاز شیمی گازها

۲۲۶	گازی‌نام و نشان
۲۲۷	تنوریسین جدید سوختن؛ آنتوان لاووازیه

۲۲۹	درس ۷: دسته‌بندی موجودات زنده
۲۲۹	مرده‌ریگ گذشتگان
۲۳۰	طبیعت‌گرایان قرن ۱۸
۲۳۲	نهی ایده‌ی کهن
۲۳۲	رژیم فون و انواع جانوری

۲۳۴	درس ۸: چگونه جنین تشکیل می‌کند؟
۲۳۴	طرح مسئله
۲۳۶	زوال پیش‌تصویری، زلهور یادار ثانوی
۲۳۶	نزاع بزرگ، بازبینی ادله‌ی علمی

۲۳۹	درس ۹: درمان‌گران طبّی و نقش آن‌ها
۲۳۹	طرح مسئله
۲۴۰	سلامت و بیماری
۲۴۱	درمان‌گران قرن هیجدهم
۲۴۲	ورق بر می‌گردد

۲۴۴	درس ۱۰: مزمریسم، علم و انقلاب کبیر فرانسه
۲۴۴	طرح مسئله
۲۴۵	مزمر کیست؟
۲۴۶	مزمریسم
۲۴۷	واکنش‌های مزمریسم
۲۴۸	تنبیهات

۲۴۹	درس ۱۱: تبیین الکتریسیته
۲۴۹	میراث مزمر و دیگران
۲۵۰	الکتریسیته در قرن هیجدهم

۲۵۱	پیل
۲۵۱	بنجامین فرانکلین

۲۵۴	درس ۱۲: دست‌آوردهای شگفت‌انگیز ولتا و گالوانی
۲۵۴	طرح مسئله
۲۵۵	لویجی گالوانی
۲۵۶	آلساندرو ولتا

۲۵۹	درس ۱۳: زیست‌شناسی متولد شد
۲۵۹	از گذشته
۲۶۰	پرسش‌ها
۲۶۱	قانون دیسکی
۲۶۲	کارل فریدریش کیهلر

۲۶۴	درس ۱۴: دیدگاه بدیل در علم طبیعی
۲۶۴	سرآغاز یک روی‌کرد جدید
۲۶۵	مروری بر روشن‌گری
۲۶۶	واکنش‌های آغازین
۲۶۷	گونه

۲۶۹	درس ۱۵: جهان جانوران پیش‌تاریخی
۲۶۹	دیدگاه جدید و واکنش‌ها
۲۷۱	ایده‌ی انقراض
۲۷۲	موضع‌گیری‌های کووین

۲۷۳	درس ۱۶: مدل فرانسوی تکامل
۲۷۳	لامارک قبل انقلاب
۲۷۴	زلزله‌ی بزرگ
۲۷۴	لامارک بعد از انقلاب
۲۷۶	واکنش‌ها در مقابل لامارک

۲۷۷	درس ۱۷: سنتز بلاباور
۲۷۷	مدل بریتانیایی
۲۷۸	نپتون‌یست‌ها و ولکان‌یست‌ها
۲۷۹	مباحثات جنوبی
۲۸۲	درس ۱۸: اکتشاف زمین
۲۸۲	حیات امروزم
۲۸۳	لکه‌اند فون هومبولت
۲۸۴	پارلز داروین
۲۸۷	درس ۱۹: شورش زمین و آب و هوا
۲۸۷	شرایط خاص انگلستان
۲۸۹	واکنش‌ها
۲۸۹	نویسنده
۲۹۱	درس ۲۰: شکل‌گیری منشأ انواع
۲۹۱	داروین اولیه
۲۹۳	منشأ انواع
۲۹۵	واکنش‌ها
۲۹۶	درس ۲۱: مشکلات نظریه‌ی داروین
۲۹۶	زمانه‌ی منشأ انواع
۲۹۷	اعتراضات علمی به نظریه‌ی داروین
۲۹۸	اعتراضات فلسفی - مذهبی به انتخاب طبیعی
۲۹۹	نولامارکی‌ها
۳۰۱	درس ۲۲: علم، زندگی و مرض
۳۰۱	داروین در قازه و ظهور پاستور
۳۰۲	خلق الساعه؛ زمینه و زمانه
۳۰۳	واکسیناسیون

درس ۲۳: جامعه‌ی بشری، کشمکش برای بقا	۳۰۶
نتایج مقبولیت عامّ تکامل	۳۰۶
خویش‌یاری	۳۰۷
انسان، غیر حیوان	۳۰۸
درس ۲۴: به کدامین خدا؟	۳۱۰
داروین‌یسمی دیگر	۳۱۰
داروین در الهیات	۳۱۲
درس ۲۵: ۱: روان‌جا، نیروان‌جا، نیروهمه‌جا	۳۱۴
طرح سوم	۳۱۵
میراث کن	۳۱۵
روی‌کردی بنیدید	۳۱۷
درس ۲۶: الکترومغناطیس مه‌چیر ۱۰ اعراض می‌کند	۳۱۹
مردهریگ فلسفه‌ی طبیعت	۳۱۹
نجات نیوتن	۳۲۱
القا و تکنولوژی	۳۲۱
درس ۲۷: دیدگاه‌های فرانسوی درباره‌ی گرما	۳۲۳
طرح پرسش‌های جدید	۳۲۳
گرما علمی می‌شود	۳۲۴
درس ۲۸: نهادهای جدید علوم طبیعی	۳۲۸
روش‌های پیشین	۳۲۸
نظم جدید	۳۲۹
ایده‌ی نو، نهاد نو	۳۳۰
جوامع علمی در اروپا	۳۳۱

۳۳۳	درس ۲۹: بقای چه؟
۳۳۴	دوران جدید و گرما
۳۳۵	سه قرینه‌ی بقا
۳۳۸	درس ۳۰: نبردهای فرهنگی و ترمودینامیک
۳۳۸	طرح مسئله
۳۳۹	الجمع
۳۴۰	یست!
۳۴۲	درس ۳۱: ماتریسم علمی در نیمه‌ی قرن
۳۴۳	خدای انسان
۳۴۳	آشوب
۳۴۴	ماتریالیسم علمی
۳۴۷	درس ۳۲: مکانیک ملکول‌ها
۳۴۸	ریزسازنده‌ها
۳۴۹	دالتون
۳۵۰	فیزیک وارد می‌شود
۳۵۲	درس ۳۳: یافته‌های نجومی
۳۵۳	نیوتن جدید
۳۵۷	درس ۳۴: مضحکه‌ی حیات برون‌زمینی
۳۶۱	درس ۳۵: مواجهه با نور
۳۶۲	داستان نور
۳۶۲	نظریه‌ی موجی جدید
۳۶۳	ماکسول و رئالیسم
۳۶۶	درس ۳۶: پایان علم؟
۳۶۶	اعتماد به نفس کاذب

۳۶۸	..... اقلیت سرکش
۳۶۸	..... ضربه‌های هشیارگر

جلد سوم

۳۷۳	..... درس ۱: تکامل علم در قرن بیستم
۳۷۸	..... درس ۲: بازتعریف واقعیت
۳۷۹	..... تثلیث آینشتاین
۳۸۰	..... نظریه‌ی نسبیت خاص
۳۸۳	..... درس ۳: ظهور نظریه، کوانتوم
۳۸۴	..... خصوصیت، کوانتم
۳۸۴	..... سرآغاز
۳۸۶	..... کوانتوم در شیمی
۳۸۹	..... درس ۴: دوران کهن آرمانی نظریه‌ی کوانتوم
۳۹۰	..... بازاندیشی ماده
۳۹۴	..... درس ۵: QED نظریه‌ای جدیدتر
۳۹۴	..... پایان دوران
۳۹۵	..... خلا وارد می‌شود
۳۹۷	..... ساختار هسته و نوترون
۴۰۰	..... درس ۶: ملاقات QED با هم‌جوشی و شکافت
۴۰۰	..... هسته، کلمه‌ی واحد
۴۰۲	..... خورشید بر روی زمین
۴۰۵	..... درس ۷: یادگیری از شکافت
۴۰۵	..... تأمین مهمات

۴۱۰	درس ۸: QED چه مزایایی دارد؟
۴۱۰	کامیابی و شکست QED
۴۱۱	فلسفه وارد می‌شود
۴۱۲	درد
۴۱۶	درس ۹: کرومودینامیک کوانتوم؛ جدیدترین نظریه
۴۱۷	آگزیه‌ی نو
۴۱۸	تروایی و تجزیه
۴۲۱	درس ۱۰: واحدها بخش به طبیعت
۴۲۱	وحدت بخش چیست؟
۴۲۴	وحدتی دیگر
۴۲۶	درس ۱۱: شیمی‌دان‌ها طراح می‌شوند
۴۲۶	زمینه و زمانه‌ی شیمی
۴۲۷	شیمی و زندگی
۴۲۹	شیمی تا حیات
۴۳۱	درس ۱۲: ریاضیات و واقعیت
۴۳۱	انقلاب ریاضی
۴۳۲	ریاضیات به عنوان زبان علم
۴۳۲	ریاضیات به عنوان راه درست اندیشیدن
۴۳۵	درس ۱۳: ریاضیات و واقعیت
۴۳۶	بی‌اعتنا به زجه‌ی قربانیان خویش...
۴۳۷	رایانه و رایاندن
۴۳۸	ریاضیات‌های جدید
۴۴۰	درس ۱۴: کائنات گسترش می‌یابد
۴۴۰	کائنات جدید

۴۴۲	کائنات ناآرام
۴۴۳	کائنات بی‌آغاز
۴۴۵	درس ۱۵: کائنات چیست؟
۴۴۵	تلسکوپی جدید
۴۴۶	سرگذشت حالت ثابت
۴۴۸	توزم
۴۵۰	درس ۱۶: از کجا می‌فهمیم آن‌جا چیست؟
۴۵۰	رهم: ستگاه
۴۵۱	اثرشناسی رادیویی
۴۵۵	درس ۱۷: از تمدن تا پویا
۴۵۵	زمین نوین
۴۵۷	رانش
۴۶۰	درس ۱۸: آشوب زیرزمینی
۴۶۰	ساختمان زمین
۴۶۲	کل‌نگری
۴۶۵	درس ۱۹: شهروند منظومه‌ی شمسی
۴۶۵	زمین پویا؛ زمین تنها؛ انسان
۴۶۷	خروج
۴۷۱	درس ۲۰: علم: سازمان‌دهی، پذیرش و هم‌کاری
۴۷۱	اقتصاد علم
۴۷۳	اروپا، پول، علم
۴۷۶	درس ۲۱: دانش فنی و جهانی‌سازی
۴۷۷	پیش به سوی ینکه دنیا!
۴۷۹	علوم و تکنیک

۴۸۱	درس ۲۲: تکامل تکامل
۴۸۱	مردهریگ داروین
۴۸۳	نجات داروین
۴۸۶	درس ۲۳: تکامل بشر
۴۸۶	انسان تکامل یافته در قرن نوزدهم
۴۹۲	درس ۲۴: ژنتیک - از مندل تا مولکول
۴۹۲	مناخیز ژنتیک
۴۹۳	تاریخ علم هم تکامل می‌شود
۴۹۴	پروتئین و جفت
۴۹۵	دستگاه در ژنتیک
۴۹۷	درس ۲۵: زیست‌شناسی مولکولی
۴۹۷	پیروزی تقلیل‌گرایان
۵۰۰	زیست‌شناسی ملکولی
۵۰۲	درس ۲۶: پزشکی ملکولی
۵۰۲	تحوّلات جدید
۵۰۴	منافع ورود زیست‌شناسی ملکولی به پزشکی
۵۰۷	درس ۲۷: مردم‌شناسی و باستان‌شناسی
۵۰۸	خوان هفتم
۵۱۳	درس ۲۸: فرهنگ - تاریخ
۵۱۴	تاریخ؛ عین و ذهن
۵۱۹	درس ۲۹: فرهنگ - زبان‌شناسی
۵۱۹	ویژگی علم زبان
۵۲۱	مکتبی دیگر
۵۲۳	ژرف‌ساخت‌ها

۵۲۴	درس ۳۰: جامعه - جامعه‌شناسی
۵۲۴	بنیان‌های علم اجتماعی
۵۲۵	آغازگری جامعه‌شناسی مدرن
۵۲۹	درس ۳۱: جامعه - علوم سیاسی
۵۲۹	آغازهای علوم سیاسی
۵۳۱	انقلاب دوم
۵۳۳	درس ۳۲: جامعه - اقتصاد
۵۳۳	آغاز اقتصاد و حاشیه‌ها
۵۳۵	کینز
۵۳۸	درس ۳۳: ذهن - روان‌شناسی رفتاری
۵۳۹	پس زدن عقل
۵۴۰	کوه‌یخ
۵۴۱	فرار رو به بیرون
۵۴۲	کل وارد می‌شود
۵۴۴	درس ۳۴: ذهن - سایبرنتیک، هوش مصنوعی، اصلاحات
۵۴۵	قطعات جدید پازل
۵۵۰	درس ۳۵: نگاه به عقب
۵۵۰	اندیشه‌های چالشی
۵۵۱	دومین ایده
۵۵۲	سومین ایده
۵۵۳	ایده‌ی چهارم
۵۵۳	پنجمین ایده
۵۵۴	ایده‌ی واپسین
۵۵۵	درس ۳۶: نگاهی به پیرامون و نگاهی به جلو